

տեղեկությունները (հոգեկան դրուժիւնները)՝ սէր, նախանձ, երկիւղ ևլն. Սաստկացող հոգւոյ կիրքերը հոգւոյ գործունէութիւններն են. իսկ նուազողները՝ նորա տանջանքները կամ կիրքերը. Ամենաբարձր հոգեկան դրուժիւնն է մտաւոր սէր առ Աստուած. Սպինոզան անձնական անմահութեան մասին բաւական անորոշ կերպով է խօսում, և իւր ուսման ընդհանուր մտքի հետ կապել չունի դա. (Երբեք էլ)

Գարրիէլ Տէր Գարրիէլեանց.

ՀՈՊԻ ԵՒ ՄԱՐՄԻՆ

ՇՍԻԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԲԷՆ

ՊՐՕՖԵՍՈՐԻ ՏՐԱՄԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ԷԲԻՐԴԻՆԵԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

(Երբեք էլ. Արար. Բ. Բ.)

Մեր գիտութեան վերայ հիմնուելով՝ հիւլէական ուժոյ մասին վստահութեամբ կասեմք. որ հիւլէական փոփոխութիւնն՝ ջրոց և ջրային կեդրոնաց մէջ՝ կկատարէ փոփոխութիւն ջրային նիւթոց, որ կհասնի շուտով իւր սահմանագծին և կանէ ջիղն անընդունակ յետագայ փոփոխութեան. մինչև որ հանգիստն և նմանեցուցումն (ассимиляция) չեն վերականգնեցնել նախկին դրութիւնն. Մեր ճանաչողական փորձն կներկայացնէ մեզ լիակատար զուգընթացութիւն այդ գործողութեան, ամենատեսակ տպաւորութիւն կամ հոգեկան շարժումն կլինի ըստ ամենայնի արագապէս նորա ծագման վայրկենաժամին, անցնելով ժամանակ՝ հետզհետէ կթուլանայ և ի վերջոյ այնպէս «կմաշուի» որ անպազայ գրգռումներն չեն կատարել այլ ևս ոչինչ գործողութիւն. Կարծեցեալ բացառութիւնք և տատանումքն, միմիայն կապացուցանեն կանոնն. Իւրաքանչիւր զգացողութեան ժամանակն երկարատե նախընթաց անգործունէութիւնն. համապատասխանող ջրերի՝ կկազմէ նոցա զգացողութեան անհրաժեշտ պայմանն.

Արտաքին բնազդումներն գործադրելու ժամանակն, ինչպէս ջերմութիւն և անոնզն, զգացողութիւնն կաճի ի միասին գրգռման հետ, մինչև ցայն կէտն. երբ բնազդումն կփոխէ իւր բնաւորութիւնն՝ այնպէս որ առաւել բարձր բարեխառնութիւնն կքակտէ օտային և չափազանց քանակութիւնն կերակրոց կգոծուարացնէ մարսողութիւնն. Կայ (թէև մեք կգոծուարանամք թուել) զգացողութեան համարժեցական (чувствительный эквивалент) ջերմութեան, անդեման մկանտների գործունէութեան, ձայնի, լուսոյ, Կայ որոշեալ փոփոխութիւն զգացողութեան, միակերպ աճեցումն բաւականութեան կամ անբաւականութեան, համապատասխանող բարեխառնութեան

10 20 կամ 30 աստիճանի։ Սապէս յամենայն հանգամանադէպս կայ զգացողական հաւասարակշիռ օղւոյ, անուշահոտ իւղոց, երաժշտութեան եւն։

Մարդոյ օրոշեալ կապն՝ որ ունի արտաքին ազդեցութեանց՝ և զգացմանց հետ կ'ըլլատրէ մեզ դատել մարդկային շահուց համար՝ միմիայն մեզ մատչելի առարկական կողմանէ։ Մեք չեմք կարող տեսանել զգացումն մեր մերձաւորներին միմիայն կեդրակացնեմք, որ միակերպ ազդեցութիւնքն կանեն ամենից վերայ համարեա և միակերպ ներդրութիւն։

Այսպէս մեք կարող եմք չափել երջանկութիւնն որեւիցէ ծանօթ մարդոյ քանի մի առարկաներով, զոր օրինակ գրամով, ի բաց առնելով վիշտ և լժուառութիւններ և աշխարհային այլ գործոց ստոր պատճառներն։ Եթէ սոյն որոշումն միշտ կլինի որքան և իցէ անճիշտ, այդ կկախի ոչ թէ անորոշողութենէ զգացողական հաւասարակշռութեան, այլ մարդկային գործարանաց բարդութենէ։ Նա մանաւանդ այն բանէն որոյ սահմանն՝ որ իւրաքանչիւր գրգռման ժամանակն կբաժանէ նորա օգտակար ձգտումներն վնասակարներից, չափազանց անձուկ է։

Ամենահասարակ ասացուածն, որ մեք կվերաբերեմք հոգեկան դրութեան՝ է ընդհարումն (shock) բան՝ որ միակերպ կփոխաբերի մարդոյ հոգեկան և մարմնական կողմանն։ Յանկարծակի գրգռումն ականջաց, աչաց, կտշոյ ընչոց, կանուանի ընդհարումն բնական մտօք, բայց մեք կարող եմք անուանել զայն նոյնպէս հոգեկան ընդհարումն, իբրև սրընթաց անցումն հանգստութենէ դէպի գրգռումն։ Հոգեկան և նիւթաւոր երեւոյթներն միւսոյ մէջ զանազան են միմեանցից՝ բայց այդ հանգամանաց մէջ կատարեալապէս զուգընթացք են միմեանց։

Մեր զգայական ընդունակութեան առանձին ձևերն կցուցանեն մեզ շատ հետաքրքիր համանմանութիւններ բնական և հոգեկան բնութեան։ Նս կընտրեմ՝ նոցանից առաւել նշանաւորն։ Նախ՝ դարձնեմք ուշադրութիւն հիւանդութեան սովորական դիպուածոց վերայ, որոյ մէջ հոգեկան հիւանդութեան նշաններն կերևին իբրև սովորական արբանեակներ մարմնական խանգարման։ Կան այնպիսի ոստայնք կամ հիւստեածք, որք ջղերի սակաւութեան պատճառաւ՝ շատ դիւրազգաց չեն, զոր օրինակ ոսկորներն, եղունգներն, մազերն։ Զգայականութեան մէջ կայ աստիճան՝ համեմատ կապակցութեան ներկայ ոստայնին ուղեղի հետ։ Իւրաքանչիւր հիւանդութեան մէջ՝ որ ուղղակի կամ անուղղակի կազդէ ուղեղին, բժիշկն կորոնէ յայտնի համապատասխանող հոգեկան նշաններ։ Պրութիւնն հոգւոյ կ'այայտնուի դրութեամբ ուղեղի։ Իբրև օրինակ կարելի է յառաջ բերել հոգեկան նշաններն տենդի հիւանդութեան այսպիսի նախադասութեամբ՝ «(ջերմատական ճնշումն հոգւոյ»։ Հիւանդի մէջ կնկատուի չափազանց անընդունակութիւն մտաւորական կամ մեքենայական զօրութեանց։ Արտայայտութիւնն դէմքի՝ որն է բլծամիտ դանգալ, ցրուեալ, անմիտ, այդ տկարն նման է այն մարդոյն, որ բլծամտացել է արբեցութիւնից ևն։ Փորձառու

Հմուտ բժիշկին կենթադրէ որ հոգեկան ամենայն փոփոխութեան կհամապատասխանէ բնական փոփոխութիւնն և սոյն մտքը կարծես թէ նա նիւթապաշտ է:

Ֆիզիքական և հոգեկան բնութեան մէջ կայ այլ ևս մի հետաքրքրական համապատասխանութիւն որն կկայանայ բոլոր զգայարանաց սուր և ծաւալային զգացութիւնների տարբերութեան մէջ: Խայթոռելն մատին կամ վառած ածուխն կպատճառեն սուր և ազդու զգացողութիւն, հանդերձի կպչելն մեր ամբողջ մարմնոյն կամ ջերմ աւազանն կպատճառեն ծաւալային կամ ընդհանուր զգացողութիւն: Նկատուած է, որ սուր զգացողութիւնն կառաջանայ սաստիկ դրդումներէից նեղ տարածութեան, բայց նշտ ծաւալային զգացողութիւնն՝ առաւել թոյլ դրդումներէից մեծ տարածութեան: Այդ զանազանութիւնն վերաբերելի է իւրաքանչիւր գործարանի զգացման: Բոցն գազի կտայ սուր զգացողութիւն, բայց սիւսեալ լոյսն արեգական՝ կտայ ծաւալային զգացողութիւն: Սրնգաձև նուագարանի բարձր ձոյնանիշն կպատճառէ սուր և ազդու զգացողութիւն, իսկ ցած բամբաձայն խազն ջութակի կամ երգեհոնի կպատճառէ ծաւալային զգացողութիւն: Տպաւորութիւնքն՝ որք կպատճառեն ծովն, որոտումքն, աղաղակն բազմութեան են ծաւալային, որովհետեւ կկրկնուին լայնատարածութեան մէջ: Ճաշակելեաց զգացողութիւնն սուր է: Զգացողութիւն մարսողութեան ծաւալային է: Սապէս մեր հոգեկան գրութեան նշանաւոր տարբերութեանց մին կորոշուի մեր արտաքին գործիչների ներգործութեան եղանական:

ՓԼՈՒԹ Գ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՕՐԷՆՔ ԱՌԸՉԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀՈԴԻՈՅ ԵՒ ՄԱՐՄԵՈՅ.

Մեր յետագայ խնդիրն կկայանայ այն բանի մէջ, որ որքան կարելի է տալ համառօտ նկարագիր առաւելապէս առընչակցութեան ընդհանուր օրինաց մասին որ կայ հոգւոյ և մարմնոյ մէջ: Այդ առարկայն չափազանց դժուարին է և տակաւին կատարելապէս չէ մշակուած: Այսու ամենայնիւ մեր գիտմք այնքան, որ կբաւականացնեմք հետաքրքրութիւնն և զայն ուսումնասիրելուց կքաղեմք օգտակար ցուցմունքներ:

Մեր արդէն տեսանք որ կան մտածելոյ պատճառներ թէ հոգեկան իւրաքանչիւր փոխանցման համար պէտք է լինել իրրեւ արբանեակ նորան ջղային ընդհարումն և թէ աստիճանք նոցա ուժգնութեանցն կհամապատասխանեն միմեանց: Այդ է ընդհանուր հանգամանքն զորս մէք կարող եմք ցուցանել քննելով առընչակցութիւններ: Թէպէտեւ այդպիսեաւ կսահմանադրի շատ նշանաւոր կէտն, սակայն՝ այդ տակաւին անորոշ է, որ բաւականացնէ մեզ:

Այժմս գրեթէ ընդունուած է, որ հոգին ունի երեք տարբեր գործողութիւն. զօ. զգացմունք (նաև յուզմունքն) կամք և մտածողութիւն կամ բանականութիւն: Այդ երեք կողմունքն միայն հոգւոյ թէպէտ և ունին յատկանիշ տարբերութիւն իւրեանց երեւութից մէջ այսու ամենայնիւ այնպէս

անձուկ կապուած են միմեանց հետ որ նոցանից ոչ մին կարող է գոյութիւն ունենալ առանձինն. զօ. կամքն կամ բանականութիւնն առանց զգացման՝ բայց զգացումն՝ իւր կատարեալ արտայայտութեան մէջ կտարունակէ արդէն առաջին երկուքի սկիզբն կամ սաղմն (зородинъ) :

Մին իրի. թէև հոգւոյ գործունէութեան՝ մարմնական արբանեակների վերաբերութեամբ՝ մեր արած նկարագրութեան մէջ, այս երեք գորութիւններն քննելու եմք առանձնապէս. սակայն՝ կյուսամբ գտնել մի քանի ընդհանուր օրէնքներ, որք կվերաբերին ամբողջութեանն :

ԶԴԱՅՄՈՒՆՔ.

Մեր բոլորեքեանքս գիտեմք թէ ի՞նչ է բաւականութիւնն և անբաւականութիւնն և ծանօթ եմք զբոլորման զրութեանցն, որն չէզոք է կամ անտարբեր. Զգացումն՝ հակառակ մտածողութեան և կամաց, առաւել ևս որոշապէս կերելի բաւականութեան և անբաւականութեան ժամանակն՝ ոչ մին՝ ոչ միւսն ընաւ երբէք կարելի է խառնել մտածողութեան հետ. թէև նոքա կլինին գլխաւոր հիմն կամաց բայց ոչ կազմեն էութիւն իրին. Ապատահին շատ դէպքեր թէև մեք կգրգռիմք կամ կճանաչեմք ինչ և իցէ մի բան, բայց չզգալով ոչ բաւականութիւն և ոչ անբաւականութիւն, անգամ չմտածելով և չցանկալով որոշակի մի բան. Այդպէս է, զօ. զարմացումն և այդպէս են գրգռմունքն, որք կլինին շատ անգամ մեր հաճոյ կամ անհաճոյ տրամադրութեան դադարման ժամանակն. Յետ այնորիկ երբ երկիւղի անհաճոյ զգացումն կընդհատուի. կմնայ այլ ևս չեզոք քանի մի գրգռումն. Կան օրէնքներ՝ որք առհասարակ բոլոր զգացմանց համար, և այլ օրէնք, որք կվերաբերին միմայն բաւականութեան կամ անբաւականութեան :

Յետ անորոշ զրութեան, որն կբացայայտէ, ամենայն հոգեկան գործողութեան հետ կլինի և մարմնականն. ամենից առաջ կան օրէնք, որք ընական նմանութիւն կկազմեն ամենահիմնական և ընդհանուր ստորոգելեաց հոգւոյ (ճանաչողութեան), որք առհասարակ կկազման օրէնք վերաբերութեան :

ՕՐԷՆՔ ՎԵՐԱԵՐՈՒԹԵԱՆ.

(Եարմարելի լի զգացմանց և լի հարաշուշ-լիւան)

Ճանաչողութեան ամենաանհրաժեշտ պայմանն է փոփոխականութիւնն զգացողութեան :

Նախ՝ հոգւոր կողմանէ :

Ամենեցուն յայտնի է, որ անփոփոխական գործողութիւնն որ և իցէ մեր զգացմանց, ի դէպս երկարատե շարունակութեան, ունի նոյնգունակ աղգեցութիւն, ինչպէս թէ երբէք նա եղած չէր. Մեք մթնոլորտի ճնշումն չեմք ընդունիլ. Հաւասարաչափ բարեխառնութիւն՝ որից կօգտին ձկներն արեադարձի փոխաբերական ջրոց մէջ, կթողու հոգւոյ մէջ բաց տեղ (пробѣлъ)

որ կվերաբերի ջերմութեան և ցրտոյ, Զգացողութիւնն ջերմութեան չէ բացարձակ անկախ ինքնապաշտպան դրութիւն հոգւոյ, բայց միայն հետեանք փոխանցման ցրտութենէ, Զգացողութիւն լուսոյ կենթադրի փոխանցումն մուլլ աղջամուղջից կամ ստուերից կամ սակաւ աստիճան լուսաւորութենէ դէպի մեծն, Յառաջ բերեմք սովորական օրինակներ, ժամագործն չնկատել անընդհատական կնտնտոցն իւր բոլոր ժամացոյցների, բայց եթէ բոլորն յանկարծ կանգնէին և դադարէին, նա իսկոյն կնկատէր իւր ճանաչողութեան մէջ մի բանի պակասութիւն:

Մեր շատ զարմացած կլինէինք, եթէ այդպիսի ընդհանուր օրէնքն ոչ մի ժամանակ նկատուած չլինէր գրականութեան մէջ, Այն շատ անգամ յայտնուած է եղել փոքր ի շատէ որոշեալ ձևով, Մին՝ առաւել որոշեալ արտայայտութիւնից այդ օրինաց տուել է Գաբրիէլն, «Մարդոյ համար (նա պարտաւոր էր ասել Բարդուէլն) միւսնոյն է, ճիշտ ճանաչել, միւսնոյն է իսպառ ոչինչ չճանաչել»:

Փոխադրելն այդ դրութիւն գրգռման՝ ևս առաւել պարզ և մէկին կճանաչուէր, Ամենեցուն յայտնի է որ առաջին վայրկեան փոխադրութեան հիւանդութիւնից՝ դէպի առողջութիւն, աղքատութիւնից՝ դէպի ճոխութիւն, տգիտութիւնից՝ դէպի գիտութիւն կպատճառեն ևս առաւել ուժգին զգացողութիւնք, որ և որչափ որ յիշողութիւնն նախկին դրութեան կթուլանայ այնչափ և բաւականութեան աշխոյժն կպակասի, որն ունէր իւր նոր դրութեամբն, Շեկսպիրն կխօսի ժլատի համար, որ հազիւ երբէք կնայի իւր գանձատան վերայ երկիւղ կրելով՝ որ կրթացնէ նուրբ, սուր և հազուադիւս բաւականութիւնն և կհարկադրէ թեթեամիտ արքայաղն Հենրիին ասել If all the year were playing holidays To sport would be as tedious as to work.

Եթէ տմոռջ տարին բաղկանայր տօնախմբութիւններից, բերեմն ուրախութիւնն ևս այնքան կձանձրացնէր՝ որքան ծառայական աշխատութիւնն:

Պարապոյ ժամերն, առանձնութիւնն և հանգիստն հաճոյ են՝ միմիայն ըստ հակադրութեան նախընթաց աշխատութեան և գրգռման, Մշտապահանջումն նորութեան մշտապէս բազմապատկելն գիտութեան և հարբսութեան, բարեօրէն մի կենաց պայմաններն.— կվկայեն վերաբերութեան օրինաց գոյութեան և ուժոյ մասին առ ամենայն բան, ինչ որ կվերաբերի բաւականութեան, Այդ օրէնքն կհաւասարէ հարստութեան արտօնութիւնների քանի մի մասն, բայց անձեռնամխելի կթողու միւս մասն, զօ, ծաւալն պէսպէսութիւնն և փոփոխութիւնն բաւականութեանց:

Իմ այս խնդիրն չկայանայ այն բանի մէջ, որպէս զի ցուցանել թէ վերաբերութեան օրէնքն ի՞նչպէս կերեւին բոլոր գեղարուեստից մէջ հակադրութեան անուամբ ի՞նչպէս նա կպայմանաւորէ այն ինչ՝ որ ամենատեսակ գիտութեան ու իմացականութեան մէջ իւրաքանչիւր իրական հասկացողութեան կամ դրութեան կհամապատասխանէ ևս նոյնպէս իրական հակադրութիւն, զօ, ուղիղ—խռտոր և շարժումն—հանգիստ, ոգի—եր-

կարածի՞ր նիւթ կամ երկարածի՞ր տարածութիւն. միով բանիւ իմացականութիւնն բնաւին չլինել եղական, այլ միշտ երկակի կամ երկկողմանի. թէեւ ոչ մի ժամանակ երկու կողմունքն արտայայտուած են: Ինչ այս տեղ պէտք է բաւականանալ սոյն չափազանց համառօտ բացատրութեամբն իսկական գրութեան, և վերադառնալ դէպի նորան համապատասխանող բնական փաստերն:

Երկրորդ՝ բնական կողմանէ:

Այս տեղ գլխաւոր ինդիքն է հասկանալ թէ ի՞նչ նիւթական պայմաններից կ'առաջանայ այն, որ ընդերկար շարունակեալ գործողութիւնն կը գաղարի կատարել այն քանակութիւնն և այն տեսակ ջղային գործունէութիւնն որպիսին կ'ահաճանքի ճանաչողութեան համար:

Միակ երեւոյթն ջղային գործունէութեան արդէն յիշուած է: Զղային նորթութիւնն և վանդակներն ընդ աղբեցութեամբ գրգռման կենթարկին մօքնեայական փոփոխութեանց, որոց պատճառաւ՝ նոցա ուժերն աստիճանաբար կնուաղին: յետ որոյ նոքա կկարօտին անգործութեան և հանգստեան: Առաջին վայրկեան ժամրի մէջ գրգռումն միշտ կլինի առաւել կենդանի և արագ կը արթնացանէ ճանաչողութիւն ամենայն բանի առաւել ուժեղ կերպիւ: Այդ պայմանն՝ ամենից աւելի կ'ահաճանքի հաճոյական և զգացողական գրութեան պաշտպանութեան համար (sensitivity): Զղային համակարգութիւնն կ'ահաճանքի զօրանալ և ամրապնդիլ սննդով և հանգստութիւնով, բնաւ երբեք պէտք չէ հասցնել ցվերջին աստիճան նուաղման որ և իցէ դէպս: Մի և նոյն ժամանակ կ'յարմարի մեր ներգործական գործողութեան թէ բանականութեան և թէ կամաց և զգացմանց շրջաններին: Նոցա ոյժն կ'հասնի ցգաղաթնակէտն այն ժամանակ, երբ նորոգեալ ջղերն թարմ ուժով կը բռնենն առարկայն և կ'ընդունան երբ սոքա կսկսին նուաղիլ: Կան այնպիսի երեւոյթներ, որք կկազմեն բացառութիւններ: Այդ կցուցանէ, զօսովորական ոճն թէ պէտք է «տաքանալ» (growing warm) իւր աշխատութեան վերայ, այսինքն ամենամեծ եռանդն կ'առնան սովորաբար գործն սկսելուց փոքր ինչ յետոյ, այդ կրացատրի պարզապէս արեան սաստիկ հոսմունքովն, որ կ'յառաջանայ ծանր աշխատութիւնից:

Այդ փաստն շատ նշանաւոր է գործնական կողմից՝ և կ'համապատասխանէ մեր քանի մի տեղեկութեանցն վերքերական օրինաց մասին կամ սպաւորութեանց փոփոխութեան մասին: Բայց լիովին նշանակութիւնն այդ օրինաց տակաւին կատարելապէս բացատրուած չէ: Մեզ կ'մնայ բացատրել այլ ևս երկու հանգամանքներ:

Իսկապէս որոշեալ յատկութիւնն օրինաց վերքերութեան է կախումն ճանաչողութեան ուժգնութեան այն տարբերութիւնից, որ կայ երկու սպաւորութեանց մէջն. զօ. անցանելն մի բարեխառնութիւնից դէպի միւսն: Երկուց գրութեանց մէջ եղած տարբերութիւնից կկախի ջղերի փոփոխութեան աստիճանն, սակայն փոյթ չէ թէ՛ կլինի գրգռումն ջղերի իւրեանց անգործ գրութիւնից և կամ թէ փոփոխումն գործունէութեան նախ-

կին եղանակի, որում ջղային համակարգութիւնն արդէն կարողացել է յարմարիլ:

Արող են լինել երկու կերպ հայեցողութիւնք. անզգայութեան բնական պայմանի մասին, որք հակադիրք են հոգեկան առոյգութեան: Ասմ ջղային բազմութիւնն՝ իրրե մի ամբողջ բան կդտնուի հանգստեան մէջ, որում մերձաւորապէս կարելի է նմանացնել խորին քունն կամ նորա մէջն թէև կլինին շարժմունք, սակայն նոցա ընթացքն հաւասարաչափ են և մշտական: Իբրե ի պաշտպանութիւն մեր այդ երկու հայեցողութեանց յառաջ կբերեմք փաստեր և համեմատութիւններ: Այդ երկու հայեցողութեանց ընտրութիւնից կկախի այն՝ թէ որն կընդունիմք իրրե վերջնական պայման իւրաքանչիւր ճանաչողութեանց:

Իսկ ինչ որ կվերաբերի առաջին հայեցողութեան՝ այն առաւել բնական է որ ջղերն կատարեալ հանգստութիւնից կփոխուին դէպի շատ կամ սակաւ գործունէութիւն կամ գրգռումն, համեմատ նոցա զգացած գրգռման, և մեք այսպէս կհասնեմք ճանաչողութեան, ընդհակառակն՝ ընդհատումն գրգռման և նուազման ջղերի նորից կտանի դէպի հանգիստն և անզգայութիւնն: Եթէ չլինէին փաստեր, որք պահանջեն այլ բացատրութիւն, իրաւունք կունենամք ընգունել այդ հայեցողութիւնն իրրե առաւել համապատասխանող բոլոր համեմատութեանց: Բայց կան փաստեր, որք կցուցունեն մեզ այլ ճանապարհ: Զղային համակարգութիւնն դուն ուրեք կընկնի կատարեալ անգործունէութեան մէջ: Ամենախորին քնոյ մէջ անդրացողական գործողութիւնքն կշարունակին: Այսու ամենայնիւ մեք կդնեմք նոցա մի կողմն. ըստ որում նոքա չեն պատճառ ճանաչողութեան: Բայց երբ մեք արթուն ժամանակներս փոքր ի շատէ կգործեմք և մեր զգացմունքն կենթարկին գրգռմանց, շատ անգամ չեմք ճանաչել ո՛չ մեր գործունէութիւնն և ո՛չ մեր զգայական առընկալութիւնն, եթէ նոքա անգամ այդ բոլոր ժամանակն կմնան անփոփոխ և միակերպ: Առաւել ճշմարտանման բացատրութիւն այդ սովորական փորձոյն կթուէր այն՝ որ միշտ կան յորձանք ջղային ուժոյ, բայց և ճանաչողութիւնն կընդհատի եթէ ուժգնութիւնն չփոփոխի: Շատերն այդ հանրածանօթ փաստերի կխօսին յօգուտ այդ հայեցողութեան, այսպէս, ամենայն դրութեան մէջ կայ յայտնի ստոր աստիճան ջղային գործունէութեան այնպէս որ, ձգտումն մկանանց չընդհատիլ անգամ ամենախորին քնոյ ժամանակն:

(Թարգմ.)

Ս. Ե. Մ.

(Շարունակելի)